

SUSRET KULTURA U NARODNOM GRADITELJSTVU
JUGOISTOČNE EVROPE

Etnološka istraživanja u Evropi

Etnolog u Evropi nailazi u istraživanju na poteškoće, koje se razlikuju od onih na koje nailazi npr. istraživač afričke kulture. Evropski se etnolog nalazi sam u kontekstu kulture koju istražuje, pa je time manje upućen na generaliziranje, strukturiranje ili formulaciju zapažanja u obliku matematičkih činjenica. Otuda proizlaze teškoće u nastojanjima da se stvore globalni pregledi. S druge strane, u Evropi imamo važan izvor za etnologiju, a to je arhivski materijal, vrijednost kojega teško možemo procijeniti. Postoji još jedan problem, a to je regionalizam - koji zbog razloga što ih često razumijemo - troši svoju energiju valorizirajući jednu kulturu na uštrb drugih i tako zanemaruje dublju analizu. To je isti tip ponašanja kao i onaj koji zanemaruje narodnu umjetnost i narodno graditeljstvo u korist već priznate visoke umjetnosti.

Uz to etnolog koji se bavi narodnim graditeljstvom često uz svoj posao obavlja i druge (npr. arhitektonske, crtačke itd.), tj. interdisciplinarnost još nije ostvarena.

Jugoistočna Evropa

Evropski jugoistok, prag Azije, pokazuje iznenadjujući kulturni dinamizam. Nije potrebno podsjećati se povijesti, seoba na Balkanu, neprekidnih borbi različitih carstava koja su htjela osigurati određenu granicu ili pristup moru. Tako ne iznenadjuje šarolikost kulturnih elemenata svih vrsta, ono što bi difuzionisti nazvali "utjecajima", a što bi se moglo nazvati i "kulturnim razmjenama".

Razumijet ćemo dakle interes za proučavanje narodnog graditeljstva, načina stanovanja, u takvom jednom prostoru, ako uz to kuću shvatimo kao kulturni mikrokozmos i kao osobito stabilan element u kulturi.

Metoda

Što se tiče već izvršenih istraživanja unutar ovoga područja, možemo reći, kao uostalom i za cijelu etnografiju i evropski folklor, da se različiti autori uvijek ograničavaju na regiju, dolinu ili jedno selo kao polje svoga istraživanja. To se može dovesti u vezu s različitim uzrocima, a očito i s činjenicom, da su i same institucije, koje se bave istraživanjima, ovisne o administrativnim autoritetima, pa rade na odredjenim, administrativno ograničenim prostorima. Tako je skupljen ogroman materijal često deskriptivnog, monografskog karaktera.

Takav materijal često ostaje neiskorišten, ili zbog nedostatka sredstava ili zbog toga što je neupotrebljiv.

Važno je potcrtati potrebu šireg proučavanja, kako bismo mogli shvatiti kulturnu dinamičnost. Drugim riječima, treba istaknuti komparativno proučavanje, čiji je uvjet "decentracija", za koju Piaget, u svojoj knjizi "Epistemologija društvenih znanosti", kaže da je potrebna u svakom istraživanju koje želi biti znanstveno, tj. koje se zanima odnosima, strukturama i kulturnim sustavima.

Narodno graditeljstvo

Amos Rapoport u svojoj knjizi "House Form and Culture (koja je prevedena i na francuski: "Pour une Anthropologie de la Maison"), načinje netom spomenuti postupak "decentracije".

Kroz povijest "otkrivanja" narodnog graditeljstva kao predmeta istraživanja on govori o kulturnim predrasudama, zbog kojih je ono bilo zapostavljeno. Uz prikaz narodnoga graditeljstva cijeloga svijeta on izlaže i nedostatke teorija koje su se razvile na lokalnim primjerima, a to se

naročito tiče samog oblika kuće. Rapoport citira knjigu Grabrijana i Neidharta (Bosanska arhitektura - Ljubljana 1957.g.), dajući karakterističan primjer onoga što podrazumijevamo pod "narodnim graditeljstvom", a to je način gradjenja osnovan na tradicionalnom zdanju, odsutnost teoretskih, estetskih pretenzija, odnos prema čovjeku, okolnim kućama, iz čega proizlazi i odnos prema krajoliku. "Ako uzmemo da je narodno graditeljstvo rezultat interakcije

Čovjeka: - njegove prirode, htijenja, socijalne organizacije, koncepcije svijeta, načina života, socijalnih i psiholoških, individualnih i kolektivnih potreba, ličnosti, običaja, pa

- njegovih fizičkih potreba, ono čime se definira "funktionalni program", i
- raspoložive tehnike, te

Prirode: - fizički aspekti, klima, mjesto, materijal, strukturalni zakoni, itd., i

- vanjski aspekti, kao npr. krajolik,

primjećujemo, da je utjecaj čovjeka, osobito njegove ličnosti manji u primitivnim, i urodjениčkim društvima od onoga u našoj kulturi, te da ti utjecaji, u onoj mjeri u kojoj postoje, nisu individualni ni lični, već kolektivni - jedino kolektivni. Zgrada tog tipa traži ravnotežu s prirodom, ne dominira nad njom, i upravo je to ono što pojačava njenu superiornost nad stilskim zgradama, te otuda i proučavanje odnosa izgrađenog okoliša, čovjeka i prirode". (A. Rapoport - Pour une anthropologie de la Maison).

Napokon, naći ćemo u tom djelu i odbacivanje redukcionističkih teorija koje jednom elementu daju svu mogućnost determinacije, umjesto da se spozna njegova promjenljiva vrijednost: "Prigovor većem dijelu radova posvećenih primitivnom, urodjениčkom graditeljstvu bio je upućen zbog klasifikacije, liste i opisa tipova kuća i njenih karakteristika. Rijetko kad se pokušavao spojiti oblik kuće s običajima, vjеровanjima, željama, iako je oblik teško razumjeti izvan okoline, kulture, načina života ko-

ji čuvaju. Kada se proučavala ta veza, uzi mala se je kao generalna činjenica, a ne sa svojim specifičnostima; nije se pokušavalo ni otkriti koje bi to specifičnosti mogle biti unutar snaga koje djeluju na kuću, primarnih i sekundarnih ili promjenljivih.

Osobitost našega zadatka je izbor karakteristika kuće koje se čine najuniverzalnijima, ispitati ih u različitim kontekstima da bi se napokon razumjelo ono što djeluje na oblik kuće i grupu nastambi, što će nam dozvoliti, često na prvi pogled, da odredimo regiju, kulturu ili čak "subkulturu" kojoj jedna kuća i li jedna aglomeracija pripada. Umjesto da pokušati opisati ili klasificirati kuće prema obliku, materijalu i razmještaju, tražit ću čemu se te razlike mogu pripisati, dovesti ih u vezu s načinom života, s idejom o boljem životu, socijalnom organizacijom, teritorijalnom koncepcijom, ponašanjem prema "osnovnim potrebama", odnosom između kuće i plana aglomeracije, itd." (A. Rapoport, cit. djelo).

On ustaje protiv odrednica:

- fizičkih (klima, potreba za skloništem)
- tehničkih (materijal, tehnika konstrukcije)
- ekonomskih
- religioznih

kao jedinih i apsolutnih.

Naravno da A. Rapoport nije jedini autor koji govori o graditeljstvu, ali smo njegovo djelo izabrali zbog cjelovitosti i originalnosti ideja koje izlaže.

Susret kultura u narodnoj arhitekturi jugoistočne Evrope

U narodnoj arhitekturi evropskoga jugoistoka možemo prepoznati, kao što je već dobro poznato ^{/2/}, četiri struje, unutar kojih se izmjenjuju čas kultura čas priroda, tj. čas dominira jedna čas druga

- A) orijentalna struja
- B) struja središnje Evrope

C) zapadna struja

D) mediteranska struja.

A) Orijentalna struja

Otkrivana je i proučavana više puta. - Kuće su niske, pl etare omazane zemljom, ili kuće na kat (upravo zvane "orijentalnim" /3/) s vidljivom drvenom strukturom i karakterističnom silhuetom - katnim izbočenim dijelom. Islam i turska civilizacija poznaju osobitu organizaciju prostora, specijalne gradjevine, pokućstvo, odjeću, hranu, rječnik.

Nalazimo ih opisane u djelima Deroka, Kojića, Kadića, Petrovića, Petrescu, a i mnogi drugi govorili su o tom tipu arhitekture koji je prisutan u cijeloj jugoistočnoj Evropi i u Maloj Aziji. To su gradske kuće na kat, priljubljene duž uličica, koje prije svega otkrivaju bizantsku i otomansku urbanu kulturu (Ohrid, Novi Pazar) i koje nalazimo na starim teritorijima tih carstava, rasprostranjene i u selima.

Što se tiče seljačke "orijentalne" kuće, razlikujemo onu gradjenu u ravnici od one u planini, izgradjenu u kamenu ili "na kanate" ili pl etaru omazanu zemljom. Južno od Dunava opazit ćemo krovšte na 4 vode s pokrovom od kupe kanalice, što se proteže kroz Srbiju, Makedoniju, Grčku, Bugarsku te na istok sve do Istambula (vidi kartu P. Petrescu, cit. djelo).

B) Struja središnje Evrope

Drvena arhitektura, naročito konstrukcija horizontalno slaganih gre da ("Blockbau"), strmi krov na 4 vode pokriven slamom ili daščicama, u tlocrtu izdužena. Ta struja se pruža na istok do rumunjskih Karpata, možemo je pratiti u dinarskom pojasu, te bismo je mogli nazvati arhitekturom središnje Evrope, jer je nalazimo u južnoj Poljskoj, Slovačkoj i Ukrajini. S druge strane imamo ovdje i kuću od cigle, ili još stariju od nepečene cigle, na "kanate" ("Fachwerk"), tzv. panonsku kuću, koja čini dio

iste struje središnje Evrope, a proteže se od Austrije do Rumunjske, kroz Madjarsku, Slavoniju i Vojvodinu.

Brojni autori pokušali su je opisati: - karakterističan je njen krov na 2 vode, izdužen tlocrt, zabat ukrašen štukaturom ili izrezivanjem ako je izveden od platica. Poznata je po svojim arkadama uz duže pročelje. Barokne karakteristike te arhitekture spomenut ćemo kasnije.

C) Arhitektura jadranske obale

Kuća gradjena u kamenu, nastavlja se na mediteransku struju Evrope. U detalje ju je prikazao A. Freudenberg u svome djelu "Narod gradi na ogoljelom krasu".

Ona ne prelazi dinarski pojas i za sada se nećemo njome baviti.

D) Zapadna struja

Slovenija, Austrija i sjeverna Hrvatska poznaju seljačku kuću koja se oblikom približava alpskim i subalpskim kućama.

To su dugačka gospodarstva, ljudi i životinje su pod jednim krovom, krovovi su široki, na 2 vode, često poluskošeni nad zabatima, uglavnom pokriveni slamom. Karakteristični su otvoreni trijemovi, galerije, natpisi ...

Čak i nakon ovako ukratko izložene gradje vidi mo da narodna arhitektura nije vezana uz jednu etničku grupu, narod, već uz različite povijesne, geografske i kulturne čimbenike. No to ne ometa izražavanje osobitosti ili posebnosti neke etničke manjine (npr. u izvjesnim elementima ukrasa, u pokućstvu itd.). Čini se da ipak ni jezik ni religija ni narodnost nisu dovoljni da okarakteriziraju neko graditeljstvo.

Zadržat ćemo se na dva tipa promjenjivih čimbenika:

1. geografski čimbenici obuhvaćaju materijal koji stoji na raspo-

laganju, klimu, tip aktivnosti i prirodne promjene (jer i priroda, kao i društvo, ima svoju povijest)

2. kulturni čimbenici i kulturne promjene, koje se očituju na narodnoj arhitekturi:

- politička povijest (administracija, ratovi, okupacije itd.)
- dodiri između sela i grada (dodiri stilske i narodne arhitekture)
- urbanizacija
- nove ekonomske aktivnosti

Dakle, da se vratimo obliku kuće unutar naše tri struje. Računat ćemo s dvije suprotnosti, koje se u grubo mogu formulirati kao:

ravnica - planina

selo - grad

1. Kao što smo rekli, za prirodnu sredinu treba isto tako napomenuti dijakroničnu dimenziju.

Tako se npr. čini da je dunavska nizina bila prekrivena šumama sve do 19. st., i da je do toga doba glavni materijal u narodnom graditeljstvu bilo drvo. /4/

Danas moramo razlikovati arhitekturu ravnice od arhitekture planine, jer se razlikuju ne samo po materijalu, obliku, orijentaciji u prostoru, već i prema različito organiziranim aktivnostima.

2. Ujedno treba razmotriti i političku pripadnost jedne regije jednoj cjelini, - u našem slučaju različitim carstvima.

Zapravo, vlasti su izdavale pravila i zakone i stvarale politiku stanovanja (što danas nazivamo urbanizmom ili uređenjem prostora) koja je u istoj mjeri kao i gradsku arhitekturu zahvatila i seljačko graditeljstvo (npr. narodnu arhitekturu Panonije). Istovremeno seljačka kuća, iako ostaje "tradicionalna", označena je stilovima - barokom, neoklasi-

cizmom.

Tako do polovice 20. st. možemo vidjeti iste barokne zabate, ukrašene reljefnim, dekorativnim motivima, obojenim "baroknim" bojama koje se isto tako nalaze u Italiji, Španiji ili Brazilu (nebesko plavo, ružičasto, zeleno, narančasto, itd.). Bilo bi još puno primjera, a najbliži nama vidimo i danas - utjecaj mode: seljaci koji žele istaknuti svoje bogatstvo grade novu kuću ukrašavajući je "zidnim freskama" ili keramičkim pločicama, dvorišta ogradjuju metalnim ili zidanim ogradama, prihvaćaju gradsku modu kad se radi o veličini prozora ili o zavjesama - a sve se to događa u Bugarskoj, Jugoslaviji ili Rumunjskoj.

Naravno, ova velika približavanja učinit će se suvišnima onima koji traže nijanse, specifičan karakter i autohtonost narodne arhitekture. Treba dakle na kartama prikazati naše struje u vremenu i prostoru. Pogranične regije pokazat će raznolikosti, pojavit će se i iznimke, kao što je tradicionalna kuća u Munti i Apuseni (Rumunjska), koja je, čini se, ostala bez baroknog utjecaja. Napokon treba prikazati i razvoj tlocrta kod različitih naroda, smještaj i orijentaciju u prostoru, ognjište i njegov smještaj, nomenklaturu, itd. U hipotezama koje će proizaći iz toga rada naići ćemo na kulturne razmjene koje su se tokom vremena zbile i promijenile izgled kuće. Brojna su proučavanja za neke od gore nabrojanih tema već izvršena, a naš rad bi bio da od toga učinimo sintezu.

Bilješke

¹ Shematski prikaz učinjeni su u vrlo grubom obliku. Što se tiče materijala za cijelu Evropu izvršena je klasifikacija tipova kuća za pojedine narode.

- Petrescu, P. Über den Städtischen und Ländlichen Wohnungsbau in Südosteuropa.

- ² - Freudenreich, Aleksandar. 1972. Kako narod gradi. Zagreb.
Petrescu, P., cit. djelo.
- ³ Stahl, P. H. 1969. Construction Rustique du XIX siecle dans la
Plaine Centrale de Valachie. Ethnografica. 7-8/I. Brno.

La rencontre des cultures dans l'architecture de l'Europe du Sud-Est
(Résumé)

Sous ce titre l'auteur essaie de poser la problematique d'une approche globale de l'architecture populaire dans l'Europe du Sud-Est. Il relève le caractère regional et national que presentent la plupart des etudes consacrees a ce sujet et montre comment en regroupant les differentes formes d'architecture sur l'ensemble du Sud-Est europeen on peut distinguer 4 courants: oriental, europe centrale, occidental, mediterraneen. A l'interieur de ces ensembles il faudra cependant tenir compte de deux dimensions: nature-culture (montagne-plaine et ville-campagne) et leur evolution. L'architecture pannonienne sert d'illustration au problème des frontières et permet de suivre la limite de la zone d'influence "autrichienne", pour des populations d'origines ethniques diverses.

